

1981; I-XII, Beyrut 1990). Kahire baskısı hatalarının çokluğu sebebiyle dikkatle kullanılmalıdır. 9. *Fethu'l-kadir*. İbnü'l-Hümâm'a (ö. 861/1457) ait olup daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri istidlâl tarzı bakımından dikkat çeker. *el-Hidâye*'nin en geniş hacimli şerhlerinden biridir. Telifine 829 (1426) yılında başlanan ve müellifin vefatıyla eksik kalan eser, "Kitâbü'l-Vekâle"den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır. Aynı'nin Müeyyediyye Medresesi'ndeki hadis derslerinde mukarrir olarak bulunan İbnü'l-Hümâm'ın (Sehâvî, VIII, 127) şerhinde hocası gibi daha çok hadis tahlillerine ağırlık vermesi bir tesadüf olmamalıdır. Bu iki eserde birbirine yapılan atıflara rastlanmaması her ikisinin de aynı dönemde kaleme alınmasıyla izah edilebilir. *Fethu'l-kadir*'in birçok baskısı yapılmıştır (Bulak 1318; I-III, Leknev 1292, Kadızâde'nin tekmlisi *Netâ'icü'l-efkâr* ile; Bulak 1315-1318; I-VIII, Kahire 1356, Kadızâde'nin tekmlisi, Bâbertî'nin şerhi ve Sâdî Çelebi'nin hâşiyesiyle; I-IX, Kahire 1306, 1319, Kadızâde, Kurlânî, Bâbertî ve Sâdî Çelebi'nin eserleriyle; I-X, Kahire 1970, Kadızâde, Bâbertî ve Sâdî Çelebi'nin eserleriyle).

Tâcüşşerîa'nın, torunu Sadrüşşerîa için *el-Hidâye*'den seçmelerle telif ettiği, kısaca *el-Vikâye* adıyla tanınan *Vikâyetü'r-rivâye** fi mesâ'il-i-Hidâye, Hanefî mezhebinde "mütûn-i erbaa" diye bilinen dört muteber kaynaktan biridir. Eser, Sadrüşşerîa'nın kendi lakabıyla şöhret bulan *Şerhu'l-Vikâye*'si (Leknev 1872-1873, 1883; Dehli 1888, 1889; Kahire 1318) başta olmak üzere pek çok şerh ve hâşîye çalışmasına konu olmuştur (Brockelmann, GAL, I, 468; Suppl., I, 646-647). *el-Hidâye*'nin yine Sadrüşşerîa tarafından *en-Nukâye* adıyla yapılan muhtasarına da (Kalkûta 1858; Leknev 1873, 1888, 1889; Lahor 1314, 1323, 1326; Kahire 1218) çeşitli şerhler yazılmıştır.

Bazı âlimlerin *el-Hidâye*'de zayıf hadislerle istidlâl edildiğini ileri sürmeleri üzerine eserdeki hadislerin tahrirci için muhtelif çalışmalar yapılmıştır ki bunlardan en önemlisi Cemâleddin ez-Zeylaî'nin *Naşbü'r-râye fi ehâdîsi'l-Hidâye*'sidir (I-IV, Leknev 1301; Kahire 1357, 1393; sonunda Zeynüddin İbn Kutluboğ'a'nın *Münyetü'l-elma'i fî mâ fâte min tahrirci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaî* [nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire 1369] adlı hâşiyesi olarak). Bu eserde, *el-Hidâye*'nin tertibine

uyularak her babda geçen hadisler kaynakları zikredilip sihat dereceleri bakımından değerlendirilmekte, kaynağı bulunamayanlar ise ayrıca belirtilmektedir. Daha sonraki dönemlerde *el-Hidâye*'yi şerheden âlimler *Naşbü'r-râye*'den büyük ölçüde faydalanmışlardır. İbn Hacer el-Askalânî *ed-Dirâye fi tahrirci ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla ihtisar ettiği bu kitaptan (Delhi 1299; Leknev 1301; Kahire 1384), başta *Tahrircü ehâdîsi Şerhi'l-Veciz*'i olmak üzere çeşitli eserlere yaptığı hadis tahrirlerinde de istifade etmiştir. Bu konudaki diğer bir çalışma da Alâeddin İbnü't-Türkmânî'nin *Tahrircü ehâdîsi'l-Hidâye*'sidir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 261). Kâtib Çelebi bu eseri *el-Kifâye fi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla kaydetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2032-2040; Brockelmann, GAL, I, 466-469; Suppl., I, 644-649).

el-Hidâye'nin metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî*, Ebû Bekir b. Ali el-Hâmilî tarafından *en-Nazmü'l-mengûr* (*Dürrü'l-mühmedî ve zuhrü'l-muktedî*) adıyla manzum hale getirilmiş, Ebû Bekir el-Haddâd da bu manzumeyi *Sirâcü'z-zalâm ve bedrü't-tamâm* adıyla şerhetmiştir (*el-Hidâye* üzerine yapılan muhtelif çalışmalar ve bunların yazma nüshaları için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 2032-2040; Brockelmann, GAL, I, 466-469; Suppl., I, 644-649).

BİBLİYOGRAFYA :

Merginânî, *el-Hidâye* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), I-IV, Kahire 1385/1966; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Kahire 1393/1973, mukaddime, I, 14-16; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VIII, 127; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 264-270; a.mlf., *Mevzûâtü'l-ullâm*, I, 724-734; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2031-2040; İbn Abidin, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 38; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 141-142; a.mlf., *Müzeyyiletü'd-dirâye li-mukaddimetü'l-Hidâye* (Merginânî, *el-Hidâye* içinde), Leknev 1314, I, 2-25; M. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1333, I, 59; G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin 1923, s. 241; Serkis, *Mu'cem*, II, 1739-1740; Brockelmann, GAL, I, 466-469; Suppl., I, 644-649; Karatay, *Arapça Basmalar*, I, 142; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 227-229; Yusuf Ziya Kavaççı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 133; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 289; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 338-342; Ma'a'l-Mektebe, s. 353-354, 362; Osman Kesioğlu, *Fıkıh Tarihî ve İslâm Hukuku*, Ankara 1984, s. 104-105; Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrûddin el-Aynî ve eseruhü fi 'ilmi'l-hadis*, Beyrut 1407/1987, s. 94; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 57-58, 95-97; Hüseyin Kayapınar, "Merginânî ve Eseri Hidâye", *Diyanet Dergisi*, XXII/2, Ankara 1986, s. 30-41; Heffening, "Merginânî", *İA*, VII, 761, 762; Mahmud Rıdvanoglu, "Habbâzi", *DİA*, XIV, 343.

CENGİZ KALLEK

HİDÂYET

(الهداية)

Dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterme anlamında bir terim.

Hidâyet (hüdâ, hedy) "doğru yola gitmek, doğru yolu göstermek" mânasında masdar, "doğru yol, kılavuzluk" anlamında isim olarak kullanılır ve "amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme" diye de tanımlanabilir (*Kâmus Tercümesi*, "hdy" md.; Ebû'l-Bekâ, s. 952-953).

Kur'an-ı Kerim'de hidâyet kelimesi yer almamakla birlikte hüdâ seksen beş yerde geçmektedir. Bu kavram Kur'an'da, çeşitli fiil sigalarının yanı sıra hâdî, hüdâ, mühtedî isimleriyle birlikte 300'den fazla yerde tekrarlanmakta ve büyük çoğunlukla Allah'a izâfe edilmektedir. Bunun yanında mutlak mânada ilâhî vahye, başta Kur'an olmak üzere ismen semâvî kitaplara, meleklerle, yine genel anlamda peygamberlere ve ismen Hz. Muhammed'den başka Hz. İbrâhim'e, Dâvûd'a, Mûsâ'ya ve peygamberlerin ümmetlerine de nisbet edilmektedir. Bazı âyetlerde herhangi bir merci gösterilmeden zikredilen hidâyetin ise Allah'a izâfe edildiği anlaşılmaktadır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hdy" md.). Hidâyet bir âyette Kâbe'ye nisbet edilmekte (Âl-i İmrân 3/96), bazı âyetlerde de ilâhî tâlimata uymadıkları için helâk edilmiş eski milletlerin oluşturduğu sosyolojik realiteye izâfe edilmekte ve bundan ibret alınmasının gereği vurgulanmaktadır (el-A'râf 7/100; Tâhâ 20/128; es-Secde 32/26). "Hidâyete erme, hak ve doğru olanı benimseme" mânasına gelen ihtidâ kelimesi Kur'an'da altmış yerde geçmektedir (bk. İHTİDÂ). Bu âyetlerin muhtevsından anlaşılabacağı üzere hidâyetin benimsenmesine vesile olan âmillerin başında kişinin iradesi ve kararlılığı gelmektedir. Bunlardan başka ilâhî hidâyet, vahye ve peygambere bağlılık da gerçeği görüp benimseme vesileleri arasında zikredilmiştir. Söz konusu âyetler, hidâyetin zıddı olan dalâlete düşmenin sebeplerine de işaret etmekte ve bunlar arasında ilâhî lütuftan mahrum kalma, şahsî tutum, ataların dinine ve geleneklere körü körüne bağlılık, gaflet, nifak, şeytanın tahrikleri ve Allah'a kavuşma günü olan âhireti düşünme faktörlerine dikkat çekilmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hdy" md.). Kur'an-ı Kerim'de hidâyet mânasın-

da olmak üzere rüşd ve reşâd, felâh, necat, iman, sırat ve sebîl kelimeleri de kullanılmaktadır (bk. a.g.e., ilgili md.ler).

Kur'an lugatıyla meşgul olan âlimler, Kur'an-ı Kerim'de seksen beş yerde geçen hüdâ kelimesinin hangi mânalara gelebileceği üzerinde durmuşlardır. İbn Küteybe, kelimelerin temel anlamının "yol gösterme, kılavuzluk etme" olduğunu belirttiğinden sonra bu yol göstericiliğe (irşad) peygamberlerin davetini, Allah'ın canlılara verdiği hayatı sürdürme yeteneğini ve yine Allah'ın dilediğine lutfettiği başarıyı örnek olarak zikretmiş (*Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, s. 443-444), İbnü'l-Cevzî ise hüdânın mânalarını yirmi dörde kadar çıkarmıştır (*Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 626-630). Râgıb el-İsfahânî hidâyeti "lutufla kılavuzluk etme", yani ilk bakışta farkedilmeyen yollarla bütün yaratıklara ve özellikle ilâhî emirlere muhatap olan insana yol gösterme şeklinde tanımlamış ve Kur'an'da yer alan bütün hidâyet kavramlarını içinde bulundukları âyetlerin genel kompozisyonu çerçevesinde gruplandırmıştır. Buna göre Allah'ın insanlara olan hidâyeti dört merhaleden oluşur: 1. Her mükellefe lutfettiği akıl ve idrak yetenekleriyle hayatını sürdürmeyi sağlayan zaruri bilgiler. 2. Vahiy ve peygamberler yoluyla yaptığı davet. 3. Hidâyeti benimseyenlere lutfettiği tevfiğ. 4. Hak kazananları âhirette cennetle mükâfatlandırma. Bu hidâyet türleri buradaki tertibe göre birbirine bağlı olup bir sonraki hidâyetin gerçekleşmesi için bir öncekinin meydana gelmesi şarttır. Bunun yanında, birinci merhaledeki hidâyet gerçekleştiği halde ikincisi ve ona bağlı olarak diğerleri gerçekleşmeyebilir. İnsana nisbet edilen hidâyet, sadece ikinci merhalede yer alan "çağrıda bulunmak ve tanıtmak"tan ibaret olup hiç kimsenin diğer hidâyet türlerini meydana getirmeye gücü yetmez. Bu dörtlü sistemde ikinci merhalede zikredilen hidâyeti benimsemeyen kimseye Allah'ın müteakip hidâyetleri vermediğini söyleyen İsfahânî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de zâlimlerden ve kâfirlerden men edildiği belirtilen hidâyetlerden maksat tevfiğ-i ilâhî ibaret bulunan üçüncü merhaledeki hidâyettir. Yine Hz. Peygamber'den ve insanlardan nefyedilip güç yetiremeyecekleri haber verilen hidâyetler de ikinci merhalede zikredilen çağrıda bulunma ve yol gösterme dışında kalan hidâyetlerdir. İsfahânî, bu gruplandırma ve kurallaştırma işlemlerinin örneklerini Kur'an'da göstermiştir (*el-Müfredât*, "hdy" md.; a.m.f., *Tafsilü'n-neş'e*

teyn, s. 124). Elmalılı Muhammed Hamdi ile Muhammed Reşid Rızâ da Kur'an-ı Kerim'de yer alan hidâyet kavramının mânalarını benzer bir şekilde tasnife tâbi tutmuşlardır (*Hak Dini*, I, 120; *Tefsirü'l-menâr*, I, 62-63).

Hidâyet kavramı hadislerde de fiil sigaları, ayrıca hüdâ, hidâyet ve ihtidâ kelimeleriyle yer almakta, bu kavram Allah'tan başka Kur'an'a, Hz. Peygamber'e ve diğer insanlara da izâfe edilmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hdy" md.). Resûl-i Ekrem, bir kişinin hidâyete ermesine vesile olmanın büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlı olduğunu belirtmiştir (*el-Muvatta'*, "Kur'an", 8; Müslim, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "İlim", 10).

Hidâyet, kelâm ilminde erken devirlerden itibaren kulların fiilleri, dolayısıyla kader meselesine bağlı bir problem olarak tartışmaya başlanmıştır. Bütün İslâm âlimleri hidâyetin ilâhî menşeli olduğunu ilke olarak benimsemekle birlikte değişik ekollere mensup âlimler onun mahiyeti ve hidâyete erme noktasında kulların nasıl bir fonksiyona sahip olabileceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şöylece özetlemek mümkündür: Mu'tezile. Hidâyeti genellikle "sonuca ulaştıracak şekilde yol gösterme" diye tanımlayan Mu'tezile âlimlerine göre mükellefin sorumlu tutulabilmesi için onun Allah tarafından gösterilen doğru yolu kendi iradesiyle benimsemesi veya reddetmesi gerekir. Bundan dolayı kişinin hidâyete ermesi ilâhî bir müdahaleye bağlı olarak gerçekleşmez. Allah, kurtuluşa götüren yolu bütün kullarına peygamberler ve ilâhî kitaplar vasıtasıyla açıklayıp göstermiştir. Hidâyet konusu Kur'an'da daha çok bu çerçevede yer almış ve ilâhî hidâyetin bu anlamda bütün mükellefleri kapsayıcı bir mahiyet taşıdığına işaret edilmiştir. Bu umumî hidâyetin dışında Allah'ın bazı kullarına tahsis ettiği hususi bir hidâyet daha vardır ki o da gösterilen doğru yolu benimseyen müminler içindir. Allah, imanlarını kuvvetlendirmek ve İslâm'da sabit kalmalarını sağlamak üzere doğrudan veya dolaylı bir şekilde müminlerin kalplerine basîret verir, onlara havâtır* yoluyla imanlarını teyit eden bilgiler öğretir. Böylece müminlere kâfir, zâlim ve fâsık kullarından farklı bir hidâyet vermiş olur. Allah'ın müminleri hidâyete erdirmesi, iman ve itaatlerine karşılık olarak onları mükâfatlandırıp cennete koyması veya müminleri "mühtedî" diye adlandırması

şeklinde de te'vil edilebilir. Nitekim Kur'an'da ilâhî hidâyet bu anlamlarda kullanılmıştır. Allah'ın kâfir, zâlim ve fâsık kullarını hidâyete erdirmeyeceğini ifade eden âyetler ise onların, gösterilen doğru yolu benimsemeyişlerinin dünyada başlayan bir cezası olarak hususi hidâyetten (tevfiğ) mahrum bırakılmaları tarzında anlaşılmalıdır. Şu halde Allah'ın dilediklerini hidâyete erdirmesi, dilediklerini de sapırtması gösterilen hidâyet yolunun benimsenmesi veya reddedilmesiyle ilgilidir (Eş'arî, *Ma'âlât*, s. 261; Kâdî Abdülcebbar, s. 61-65, 616, 656).

Eş'ariyye. Eş'arî âlimleri, hidâyetin "doğru yolu gösterip açıklama, müminleri mükâfatlandırıp cennete koyma" mânalarına geldiği yönündeki görüşe katılmakla birlikte asıl hidâyetin, imanın Allah tarafından müminlerin kalbinde yaratılmasından ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Buna bağlı olarak da hidâyeti "doğru yolu gösterip ona ulaştırma" diye tanımlamışlardır. Eş'ariyye'ye göre kul ihtidâ etmeyi dilerse Allah, kalbinde iman etmesini sağlayacak bilgileri ve ardından imanı yaratır. Bu sebeple kulu sonuçta kurtuluşa ulaştıran hidâyet müminlere mahsus olup kâfirler buna dahil değildir ve bu anlamdaki hidâyet sadece Allah'a aittir. Naslarda hidâyetin Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a nisbet edilmesi ona vesile olmaları itibarıyla mecazi mânadadır. Eğer Allah dileseydi bütün kulların kalbinde bilgi ve iman yaratıp onların ihtidâ etmesini sağlardı. Ancak bunu yalnız müminler için dilemiş ve yaratmıştır. Allah'ın, kullarını hidâyete erdirici olmakla övünmesi, nasların O'ndan hidâyet istemeyi tavsiye etmesi ve gerçekte bazı insanların ihtidâ edip bazılarının bunun dışında kalması gibi deliller bunu göstermektedir (Eş'arî, *el-İbâne*, s. 131-132; İbn Fûrek, s. 46, 56, 102-104; Bağdâdî, s. 140-141; Fahreddin er-Râzî, VII, 77; Teftâzânî, *Şerhu'l-Ma'âşid*, IV, 309-311; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 525).

Mâtürîdiyye. Mâtürîdî âlimleri de hidâyetin "doğru yolu gösterip açıklama ve ona ulaştırma" olmak üzere iki anlama geldiğini kabul eder ve ilkine "hidâyet-i gayr-i mûsile", ikincisine "hidâyet-i mûsile" adını verirler. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Allah'ın, hidâyeti veya dalâleti benimseyecek kullarına dair bilgisi uyarınca bir kısmını hidâyete, bir kısmını dalâlete sevk etmeyi dilediğini ve herkesi buna uyum sağlayacak şekilde yarattığını söyler. Ona göre bu husus âyetlerde açıklanmıştır.

Nitekim Allah'ın hidâyete erdirmeyi dilediği kimsenin kalbini İslâm'a açacağını açıklaması (el-En'âm 6/125) bunu göstermektedir. Zira müslüman olduktan sonra kişinin kalbini İslâm'a açmanın bir faydası yoktur (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 287-288, 301). Ebû'l-Muîn en-Nesefî, bu konuda kullara ait bütün fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, kulun ihtidâ fiilinin de bu kapsama dahil olduğunu belirtmekle yetinir (*Tebşirâtü'l-edille*, II, 720). Beyâzî-zâde Ahmed Efendi ve Elmalılı Muhammed Hamdi gibi müteahhir dönem âlimleri, Allah'ın ihtidâyı yaratmak suretiyle kulu hidâyete erdirmesinin onun hidâyeti benimseme iradesi göstermesiyle irtibatlı olduğuna dikkat çekmişler ve ilâhî kitaplar aracılığıyla gerçekleşen yol göstericiliğin etkili olup ilâhî tevfiğin tahakkuk etmesi için kişinin kendi isteğiyle hidâyete yönelmesinin büyük önem taşıdığını söylemişlerdir; zira Allah hiç kimseyi zorla saptırmadığı gibi cebren de hidâyete erdirmez (*İşârâtü'l-merâm*, s. 225, 227; *Hak Dini*, I, 167-168; III, 2087). Elmalılı'ya göre her insanın hayatında hidâyete tercih etmesini mümkün kılacak bir süre mevcuttur. Bu süre içinde hidâyete tercih etmesi onun isteğine bağlıdır. Ancak tercihinin kötü yönde kullanıp hidâyete yönelmeyenlerin ondan mahrum kalması kaçınılmaz bir durumdur (a.g.e., IV, 2982-2983).

Selefiyye. Selef âlimleri, Allah'ın bütün varlıkları amaçlarına uygun olarak yaratmasını ve mevcudiyetlerini devam ettirmelerini mümkün kılacak vasıtalarla kavuşturmasını, ayrıca sorumluluk yüklediği kişilere verdiği akıl yürütme gücünün yanı sıra gönderdiği peygamberler aracılığıyla doğru yolu gösterip açıklamasını genel anlamda bir hidâyet kabul etmekle birlikte asıl hidâyeti Allah'ın, kulun hidâyete ermesini sağlayan ilâhî irade, tevfiğ ve ilhamı kalbinde yaratıp hayrı kolaylaştırması olarak açıklamışlardır. Onlara göre naslarda, Allah'ın dilediği takdirde bütün kullarını hidâyete erdirebileceğini, fakat bunu dilemeyip sadece müminlere hidâyet verdiğini bildirmesi bunu göstermektedir (İbn Hazm, III, 63-65; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ü'l'alil*, s. 65, 80-81; *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, s. 96). Hidâyet konusundaki tahlilleri dikkat çekici bir nitelik taşıyan İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre, akıl yürütme kabiliyetinin yanı sıra mükellef tutulan insanlara peygamberler ve ilâhî kitaplar aracılığıyla doğru yolun gösterilip açıklanması onların hidâyete ermeleri için gerekli ise de

yeterli değildir. Kulun hidâyete ermesi için gösterilen yoldan gitmeyi istemesi ve ona yönelmesi şarttır. Eğer kul bu tavrı göstermezse Allah ceza olarak onu saptırır ve hidâyetten yoksun bırakır. Zira Allah'ın verdiği nimeti inkâr edenin o nimetten mahrum bırakılması ilâhî bir âdettir. Kulun daima ilâhî hidâyete ihtiyacı vardır, bundan dolayı Allah'tan hidâyet dilemesi emredilmiştir. Kul O'nun gösterdiği inanç, ibadet ve davranışlar bütününden oluşan hidâyet yoluna yönelirse bunun bir mükâfatı olarak hidâyete ermesini sağlayacak olan asıl hidâyet tecelli eder. Bu da Allah'ın, doğru yolda gitmesini gerektiren irade ve ilhamı kulun kalbinde yaratmasıdır. İbn Kayyim'e göre hidâyete ermenin gerçekleşmesi için biri Allah'a, diğeri kula ait olan iki fiil gereklidir. Kulun Allah'ın gösterdiği yola yönelmesi ikinci bir hidâyeti celbettiği gibi ilâhî emirlere uymaya devam etmesi yeni hidâyetleri celbeder ve Allah böyle kimselere her konuda çıkış yolunu gösterir. İlâhî emirlere uyan kul sonunda cennete konulmak suretiyle hidâyetin zirvesine erdirilir (*Şifâ'ü'l'alil*, s. 79-85; a.mlf., *el-Fevâ'id*, s. 168-170). Muhammed Reşid Rızâ da hidâyeti, "Allah'ın, bütün kullarına gösterip açıkladığı doğru yola girmeyi ona yönelenlere kolaylaştırıp yardımda bulunması" diye açıklar ve en büyük hidâyet kaynağı olarak Kur'an'ı kabul eder. Ona göre Allah kişinin bedenini ve ruhunu yarattığı gibi hidâyetini yaratmaz. Ancak insan Kur'an'a iman edip bağlandığı takdirde Cenâb-ı Hak ondan yardımını esirgemez ve kendisine dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterir; onu, duyarlarını ve aklını kullanarak hem ilâhî kitaptaki âyetleri hem de kâinat kitabındaki delilleri anlamaya muvaffak kılar. Buna karşılık Kur'an'ı ısrarla inkâr eden kimseyi de sapıklıkta bırakır. Burada önemli ve etkili olan insanın umumi hidâyet karşısındaki tutumudur (*Tefsîrü'l-menâr*, I, 64; II, 290; VI, 305-306; VII, 402-403).

Şîa. Şîi âlimleri genellikle hidâyetin tekvinî ve teşriî olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu kabul ederler. Onlara göre tekvinî hidâyet, Allah'ın canlı ve cansız varlıklara yaratılış amaçlarına uygun özellikler vermesidir. Teşriî hidâyet ise umumi ve hususi gruplarına ayrılır. Umumi hidâyet, Allah'ın doğru yolu gösterip açıklayan ilâhî kitaplar, peygamberler ve onların vârisleri olan muslihler göndermesidir. Bu hidâyet bütün insanlar ve cinler için geçerlidir. Eğer böyle olmayıp da ba-

zı kullara has olsaydı bu cebri gerektirirdi. Hususi hidâyet ise umumi hidâyetten faydalanmak isteyenlerin sâlih amel işlemeye muvaffak kılınmalarıdır. Naslarda Allah'ın hidâyete erdirmeyi dilediği bildirilen kimseler bunlardır, hidâyete erdirmek istemediği kimseler ise umumi hidâyetten yüz çevirenlerdir (Muhammedî er-Rîşehrî, X, 319-333; M. Mekki el-Âmülî, I, 732-739).

Hidâyet konusuna daha çok kulların fiilleri açısından bakış yapan Mu'tezilî ve Sünnî âlimler birbirlerini eleştirmişlerdir. Mu'tezile âlimleri, Sünnîler'in hidâyeti "iman" mânasında anlayıp Allah tarafından kulda yaratıldığını savunmalarını irade hürriyetine ve ceza-mükâfat mantığına aykırı bulmuşlar, ayrıca sözlükte hidâyetin iman anlamına gelmediğini belirtmişlerdir (Kâdî Abdülcebbar, s. 45, 87, 546-547; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, IV, 311). Buna karşılık Sünnî âlimleri de Mu'tezile'nin hidâyeti genellikle doğru yolu gösterip açıklama, Allah'ın kulunu hidâyete erdirmesini onu mühtedi diye adlandırması veya sevap vermesi, kâfirleri hidâyete erdirmemesini de onları sevaptan ve cennetten yoksun bırakması şeklinde te'vil etmelerini isabetsiz bulmuşlardır. Zira onlara göre dil kurallarını dikkate alarak hidâyete "sevap" anlamını vermenin veya hâdî kelimesini "mühtedi adını veren" mânasında anlamının mümkün olmayışı, ayrıca naslarda asıl hidâyetin doğru yolu gösterip açıklamaktan farklı bir olay olduğu ısrarla belirtilerek müminlerin hidâyete erdirilmesine karşılık kâfirlerin hidâyete erdirilmediğinin ifade edilmesi, Mu'tezile'nin hidâyet konusundaki görüşlerinde isabet bulunmadığını kanıtlar (İbn Kuteybe, s. 123-124; Eş'arî, *el-İbâne*, s. 131, 147; İbn Fûrek, s. 103; Nesefî, II, 720-722).

Değişik ekollere mensup kelâm âlimlerinin görüşleri dikkatle incelendiği takdirde hidâyet konusunda aralarında çok önemli ayrılıkların bulunmadığı görülür. Zira bazı anlayış farklılıklarına rağmen hemen hemen bütün âlimler hidâyetin biri umumi, diğeri hususi olmak üzere iki türü bulunduğunu kabul etmektedir. Ancak Mu'tezile ve Şîi âlimleri, insanın kendi fiillerini hür iradesiyle yaptığını vurgulamak için daha çok umumi hidâyeti öne çıkarmış, Sünnî âlimleri ise ilâhî kudret ve iradeyi hâkim kılmaya önem verip insanın ilâhî yardıma olan ihtiyacını dikkate aldıklarından hususi hidâyeti asıl kabul etmişlerdir. Aslında Mu'tezile âlimle-

HİDÂYET

ri, kişinin iman etmesini sağlayacak bilgi ve delillerin havâtır yoluyla Allah tarafından yaratıldığını kabul etmek suretiyle Sünîî görüşe hayli yaklaşmış bulunmaktadır.

Fert ve cemiyet olarak insanların hem dünya hem de âhiret mutluluğunu ilgilendiren hidâyet kavramının Allah'a, mükellef olan insana veya her ikisine izâfe edilmesi hususunda âlimler arasında çıkan görüş farklılıkları onların kader anlayışıyla ilgilidir. Kader probleminin önemli meselelerinden biri Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarını sınırlandırmamaksa bir diğeri de kötü davranışlarından ötürü cezaya mâruz kalacak olan kişinin sorumluluğunu temellendirebilmek için onun irade ve davranış hürriyetine sahip bulunduğunu ispat etmektir. Bu konuda kulun sorumluluğuna önem veren Mu'tezile ile Şîa âlimleri hidâyeti ağırlıklı olarak kula, ilâhî kudret ve iradeyi sınırlandırmaktan endişe eden Ehl-i sünnet ise Allah'a nisbet etmeyi tercih etmişlerdir.

Hidâyet kavramı Kur'an-ı Kerim'de ekseriyetle Allah'a izâfe edilmekle birlikte ilâhî vahye, peygamberlere, meleklerle, fert olarak insana ve ümmetlere de nisbet edilmektedir (yk. bk.). Ebû'l-Bekâ'nın da işaret ettiği gibi (*el-Külliyât*, s. 953) hidâyetin şer'i kullanılışı daha çok Mu'tezile'nin görüşü doğrultusundadır, ancak bunun hakiki veya mecazi mânada olduğu tartışmalıdır. Bazı âyetlerde Allah'ın bütün insanları hidâyet üzere bulundurmaya muktedir olduğu, fakat bunu dilemediği beyan edilir (el-En'âm 6/35, 149; er-Ra'd 13/31; en-Nahl 16/9); bu ise hidâyet meselesinde dikkat çeken noktalardan biridir. Ancak belirtilmesi gereken hususlardan biri de şudur ki kâinatın yaratılış ve yönetilişini kendi tasarrufunda bulunduran Allah'ın mutlak iradesiyle vazettiği bir esasa göre canlı veya cansız bütün varlıklar tabii olarak yaratıcılarına tesbih ve secde ederler (el-İsrâ 17/44). Şuurlu varlıklardan şeytan mutlak isyan, melekler de mutlak itaat çerçevesinde planlanmış (el-Hicr 15/30-35; et-Tahrîm 66/6), insanlar ise kendi iradelerine bağlı olarak bu ikisi arasındaki bir statüde tutulmuştur (el-Hac 22/18; et-Tegâbün 64/2). Yukarıda kaydedilen âyetler grubuna giren ilâhî beyanların önemli bir kısmı Allah'ın bu genel planını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak Cenâb-ı Hakk'ın bunca yaratık içinde bilindiği kadarıyla yalnız insan ve cin türü için tanıdığı hidâyet ve-

ya dalâleti tercih hürriyeti O'nun mutlak irade hürriyetine herhangi bir sınırlandırma getirmez.

Kur'an'da yer alan hidâyet kavramının işlenişinde dikkat çeken hususlardan biri de bütünüyle hidâyetin ilâhî kaynaklı olduğunun, putların ve seküler çözümlerin dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayamayacağına ısrarla vurgulanmasıdır. Bu sebeple de mutlak mânada hidâyet sık sık Allah'a izâfe edilmekte ve birçok âyette fertten değil topluluktan (kavim), cemi zamiriyle gönderme yapılan gruplar ve tiplerden nefyedilmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hdy" md.). Çeşitli âyetlerde Tevrat ve İncil'in hidâyet ve nur kaynağı olduğu ifade edilmesine rağmen (bk. a.g.e., "Tevrât", "İncil" md.leri) Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'in getirdiği hidâyeti bile reddetmesine mukabil Kur'an-ı Kerim hidâyeti onlardan nefyetmekte ve artık asıl hidâyetin Allah'ın gönderdiği son hidâyeti olduğunu belirtmektedir (el-Bakara 2/120; Âl-i İmrân 3/70-73). Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini kanıtlamaya ağırlık veren Yûnus sûresinde, putların ve seküler çözümlerin özellikle âhiret mutluluğu açısından hiçbir yarar sağlamadığı ifade edildikten sonra (10/26-33) putların, evrenin oluşumunu sağlayan yaratma eylemini iptidaen ve tekrarlamak suretiyle üstlenip üstlenemeyeceği sorulmakta, ardından da onları hakka iletip iletemeyeceği hususu gündeme getirilmekte ve şöyle denilmektedir: "De ki, hakka sadece Allah iletir. Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?" (10/34-35). Beş defa hidâyet, dört defa da hak kavramının tekrarlandığı bu son âyet, hidâyetin seküler değil ilâhî menşeli oluşuna Kur'an'da ne derece önem verildiğini göstermektedir.

Bazı âyetlerde fertlerden söz edilerek Allah'ın dilediğini hidâyete erdirdiği, dilediğini de dalâlete düşürdüğü anlatılır (meselâ bk. er-Ra'd 13/27; İbrâhîm 14/4; en-Nahl 16/37; Fâtır 35/8) ve O'nun bu iradesine kimsenin karşı gelemeyeceği ifade edilir (ez-Zümer 39/36). Râgıb el-İsfahânî'nin de belirttiği gibi (*el-Müfredât*, "hdy" md.) Allah'ın bu tiplerden nefyettiği hidâyet, kendi iradeleriyle onu benimsemeyen kişilerden menettiği tevfiğ ve uhrevî mükâfat mânasına gelir. Bu durumda da Allah'ın mükellefe verdiği akıl ve sezgi (fitratullah), gönderdiği vahiy ve peygamberler aracılığıyla hidâyeti benimseme eylemi, en azından buna samimi

olarak yönelme hareketi yine kula ait olacaktır. İsfahânî meselenin bu noktasına şöyle bir yorum daha getirmektedir: Hidâyeti de dalâleti de benimseyebilecek bir yaratılışa sahip kılınan insan, meselâ hidâyeti tercih ettiği takdirde o yönde bir alışkanlık kazanır ve bu durum kendisinde zamanla bir tabiat haline gelir, öyle ki bundan ayrılmak istese artık gücü yetmez. Buna karşılık dalâleti tercih eden de aynı konumdadır. Allah, hidâyete eren kullarını dalâlete düşmekten koruyacak vasıtalar yarattığı gibi dalâlete düşenlerin hidâyete ermesini önleyecek engeller de yaratır (*Ta'şîlû'n-neş'eteyn*, s. 175-176, 186-189).

Gerek Kur'an'da gerekse hadis metinlerinde Allah'ı niteleyen isim ve sıfatlar büyük bir çoğunlukla O'nun rahmet yönünü vurgulamaktadır. Doksan dokuz esmâ-i hüsnâ içinde gazaba dalâlet eden isimler ikiye üçü geçmez. İslâm'ın sunduğu bu ulûhiyyet anlayışı ile hidâyet-dalâlet ve bunların sonucu olan cennet-cehennem telakkisi arasında uygunluğun sağlanması gerekir. Nasların tamamının birbirleriyle olan ilgileri, nüzûl sebepleri ve âyetlerin önceki ve sonraki âyet gruplarıyla münasebeti incelendiği takdirde Allah'ın bir mükellefi sebepsiz yere dalâlete düşürüp cehenneme sevketmesini ileri sürmenin mümkün olmadığı görülür. Cehennemin insanlarla ve cinlerle doldurulacağını beyan eden âyetleri de (el-A'râf 7/18; Hûd 11/119; es-Secde 32/13) bu çerçevede anlamak gerekir. Bu tür beyanlar vukuundan önce verilmiş kararlar olmayıp ilm-i ilâhîde mevcut olan bir realitenin haber verilmesi niteliğindedir; ayrıca bu üslûp bir uyarma ve korkutma yöntemini andırmaktadır. Nitekim bazı âyetlerde küfrü ve nifakı benimseyenlerin (en-Nisâ 4/140), şeytana uyanların (Meryem 19/68; Sâd 38/85) cehenneme konulacağı ifade edilirken Kehf sûresinde (18/106) oraya girilenin sebepleri gerçekleri inkâr, Allah'ın âyetleri ve peygamberleriyle alay etme olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de yer alan hidâyet kavramının örgüsü, fert ve cemiyet olarak insanların dünya ve âhiret mutluluğunu, ayrıca toplumların genel anlamda huzur ve selâmetini sağlaması açısından hidâyetin Allah'a ait olduğunu, seküler çözümlerin yaygın, sürekli ve kapsamlı bir hidâyet rotası çizemeyeceğini göstermektedir. Bunun yanında fertlerin kendi irade ve tercihleriyle hidâyet veya dalâlet yoluna yönelebilecekleri, yöne-

lişlerine uygun olarak ilâhî tevfiğ veya hı-lâna konu teşkil edecekleri de anlaşılmak-tadır. İlk asırlarda Sünnî âlimlerin ilâhî iradeye ağırlık veren tutumlarının sonra-ları kulun sorumluluğunu temellendire-cek şekilde esneklik kazandığı da litera-türden tesbit edilen hususlardandır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hdy" md.; a.mlf., *Taḥṣilü'n-neṣ'eteyn ve taḥṣilü's-sa'ade-ten* (nşr. Abdülmecid Neccâr), Beyrut 1408/1988, s. 124-126, 140-141, 175-189; Ebû'l-Be-kâ, *el-Külliyât*, s. 952-955; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1540-1542; *Kâmus Tercümesi*, "hdy" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hdy", md.; M. F. Abdül-bâki, *el-Mu'cem*, "hdy", "Tevrât", "İncil", "rşd", "flh", "necât", "imân", "sırât", "sebil" md.leri; *el-Muvaṭṭa'*, "Kur'ân", 8; *Müsned*, I, 88, 227; III, 451; IV, 367, 399; V, 145, 177, 252; Müslim, "İlim", 16, "Mesâcid", 256; Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Hasan-ı Basrî, *Risâle fi'l-kader* (nşr. Muham-med Umâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 86-88; İbn Kuteybe, *Te'vîlû müş-kilî'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 123-124, 443-444; Eş'arî, *el-İbâ-ne* (Arnaût), s. 131-132, 147; a.mlf., *Maḳâlât* (Ritter), s. 260-261; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 287-288, 300-301; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-maḳâlât*, s. 46, 56, 101-104; Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 19-20, 43, 45, 48, 60-65, 87, 113, 122, 135-137, 150-151, 163, 262-264, 282, 304, 355, 360, 413-415, 441, 451, 455, 546-547, 551, 560-561, 602, 616, 625, 654, 656; Bağdâdî, *Uṣûlû'd-dîn*, s. 140-144; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), III, 63-66; Neseфі, *Teb-şirâtü'l-edille* (Salamê), II, 719-722; Şerif el-Murtazâ, *İnkâzû'l-beşer mine'l-cebr ve'l-kader* (nşr. Muhammed Umâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 296-297; İbnü'l-Cev-zî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 625-630; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥü'l-gayb*, I, 19-20; II, 145-147; IV, 106; VI, 16-17; VII, 77; VIII, 127, 128; XII, 207, 221; XIII, 65, 68, 179-181; XV, 58-59; XVII, 90, 91, 92; XVIII, 77-78; XXV, 2-3; a.mlf., *Levâ-mi'u'l-beyyînât*, s. 349; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, VIII, 205, 216; a.mlf., *Muvâfaḳatu şa-ḫihî'l-menḳûl*, Beyrut 1405/1985, I, 133-134; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ü'l-'alil*, Kahire 1323, s. 65, 79-85; a.mlf., *el-Fevâ'id*, Beyrut 1399/1979, s. 168-170; *Şerhu'l-'Akîdeti'l-Ta-hâviyye*, s. 96; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1407/1987, s. 65-66; a.mlf., *Şerhu'l-Maḳâsîd*, IV, 309-311; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 525; a.mlf., *et-Ta-rîfât*, s. 229; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-hak*, Beyrut 1403/1983, s. 169, 251-253, 267-268; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, I, 91, 93, 124-125; XVI, 240; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 225, 227, 228, 271; Seffârîni, *Levâmi'u'l-envânî'l-behiyye*, Bey-rut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I, 334-338; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 119-120, 167-168; III, 2087; IV, 2717-2723, 2982-2983; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, I, 62-64, 223, 287-288; II, 268-269, 290; III, 83; VI, 305-306; VII, 402-403, 545, 590; VIII, 42; IX, 459; İzzeddin Belik, *Mevâzinü'l-Kur-'ânî'l-Kerim*, Beyrut 1404/1984, I, 36-41; Mu-hammedî er-Riṣṣeḥrî, *Mizânü'l-ḥikme*, Kum 1982, X, 318-333; M. Mekki el-Âmûlî, *el-İlâhiyyât*, Kum 1411, I, 732-739.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

HİDÂYET (هداية)

İranlı şair ve tarihçi
Rızâ Kulî Han'ın mahlası
(bk. RIZÂ KULÎ HAN).

HİDÂYETÜ'L-HAYÂRÂ (هداية الحيارى)

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin
(ö. 751/1350)
yahudi ve hristiyanlara
reddiye olarak kaleme aldığı eseri.

Tam adı *Hidâyetü'l-hayârâ fi ecvibe-ti'l-yehûd ve'n-naşârâ*'dır. Müellif bu eserini, mülhid ve inkârcıların müslüman-lara yönelttikleri bazı sorulara cevap ver-mek ve Hz. Muhammed'in peygamber-liğini ispat etmek üzere kaleme aldığını söyler (s. 34-35).

Bir mukaddime ile altı bölümden mey-dana gelen eserin birinci bölümünde in-kârcıların müslümanlara yönelttiği yedi soruyu cevaplandıran müellif Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in nübüvvetinin müjdelendiğini, ancak yahudi ve hristi-yanların bu gerçeği saklamak için kutsal metinlerinde tahrifat yaptıklarını belirt-miş, bu iddiasını Tevrat, İncil ve Kur'an'dan verdiği bilgilerle delilendirmiştir. Bu bölümde ayrıca Tevrat ve İncil'de meyda-na gelen tahrifin sebepleri üzerinde du-rulmuş ve bu husus her iki kutsal metin-den örneklerle ispat edilmeye çalışılmış-tır. İkinci bölümde Yahudilik ve bu dinin şeriatı hakkında bilgi verilmiş, Hristiyan-lığa ayrılan üçüncü bölümde bu dinin mevcut haliyle şirk anlayışı üzerine kurul-duğu ifade edilmiştir. Öte yandan hristi-yanların dinlerinde yaptıkları tahrifata dikkat çekilmiş, aslında Hz. İsa'nın ilâhlık iddiasını reddettiği, kendisini bir beşer-nebî olarak tanıdığı, dolayısıyla tesfiş inan-cının yanlış olduğu vurgulanmıştır. Ese-rin dördüncü bölümünde Hz. Muham-med'in nübüvvetinin önceki peygamber-lerin nübüvvetini de ispat ettiği, buna gö-re hristiyanların Hz. Muhammed'i inkâr etmeleri halinde Mesîh için de bir üstün-lük ve nübüvvet iddiasında bulunmaları-nın mümkün olmayacağı ileri sürülmüş, yahudi ve hristiyanların Hz. İsa hakkında verdikleri haberlere güvenilmeyeceği be-lirtilmiş, ayrıca hristiyan mezheplerinin Mesîh'in tabiatı (mahiyeti) hakkındaki farklı inançları da aktarılmıştır. Beşinci bölüm-de, Hristiyanlığın aslıyla ilgili bağlayıcı ka-rarların konsillerde alındığı hatırlatılarak

konsillerin önemi üzerinde durulmuş ve konsillerde alınan kararlar incelenmiştir. Eserin son bölümünde, Hz. Muhammed'in peygamberliği inkâr edildiği sürece hiç-bir peygambere inanmanın mümkün ola-mayacağı hususuna bir defa daha dikkat çekilmiş, nübüvveti reddetmenin yararı-cıyı da inkâr etme ve hakikatleri görme-me anlamına geldiği ifade edilmiştir.

Daha çok Hz. Muhammed'in nübüvve-tinin önceki kitaplarda müjdelendiği (teb-şirat) inancı ve bununla bağlantılı olarak tahrif konusu etrafında şekillenen eser-de Tevrat ve İncil'den iktibaslar yapılma-sına rağmen yahudi ve hristiyan kaynak-larına başvurulduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Eser, kaleme alındığı döneme kadar hristiyanlar tarafından gerçekleştirilen konsillerden ve bu kon-sillerde alınan kararlardan bahsetmesi açısından dikkat çekmekte, kullanılan malzemenin ise önemli ölçüde Şehâbed-din el-Karâfî ve Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin kullandığı malzemeler doğrultu-sunda olduğu görülmektedir. İbn Kay-yim'in bu eserine Batılı araştırmacılar da önem vermektedir.

Hidâyetü'l-hayârâ, Abdurrahman Bâ-çecizâde'nin *el-Fârîk beyne'l-maḥlûk ve'l-hâlik* adlı eserinin kenarında (Kahi-re 1322/1904) ve müstakil olarak (Kahire 1333/1914; Medine 1396/1976) basılmış, daha sonra Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tara-fından tahkiki neşri yapılmıştır (Kahire 1398, 1399, 1402, 1407).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hidâyetü'l-hayârâ fi ecvibetü'l-yehûd ve'n-naşârâ*, Kahire 1407; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2030; Osmanlı Müellifleri, I, 247; F. Erdmann, *Islam und Chritentum in Mit-telalter*, Breslau 1930, s. 33; Brockelmann, *GAL*, II, 128; *Suppl.*, II, 126; Mehmet Aydın, *Müslü-manların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddi-yeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 81-82; C. Adang, *Muslim Writers on Judaism & The Hebrew Bible From Ibn Rabbân to Ibn Hazm*, Leiden 1996, s. 269, 276-277; İgnaz Goldziher, "Über muhammedanische Polimik gegen Ahl al-kitab", *ZDMG*, XXXII (1878), s. 372; G. C. Anawati, "Polémique, apologie et dialogue islamo-chrétiens...", *Euntes Docete*, XXII, Rome 1969, s. 411-412.

MEHMET AYDIN

HİDÂYETÜ'L-MÜTEALLİMİN (هداية المتعلمين)

Ehaveynî-i Buhârî'nin
(IV./X. yüzyıl)
tıpla ilgili Farsça eseri
(bk. EHAVEYNÎ-I BUHÂRÎ).